

Partea I: Contextul preexistent¹

În ultimii ani, România a înregistrat progrese importante în toate domeniile de activitate, între sectoarele specializate numărându-se și cel al activităților arhitecturale și urbanistice. Este firesc ca obiectivele din domeniul construcției urbane și căile de atingere a scopurilor proprii ale etapei actuale de dezvoltare să fie aduse în pas cu ritmul întregii structuri social-economice. Drept urmare, este cu totul justificată dezbaterăa unor probleme capitale ale orașelor precum intensificarea exploatării terenului, raportul dintre construcție și întreținere în contextul economiei de materiale și energie și, nu în ultimul rând, relația dintre vechi și nou, dintre patrimoniul arhitectural moștenit și producția recentă ca parte componentă a politicii de creștere a avuției naționale.

Concomitent cu raportarea procesului de construcție urbană la condițiile economice, se cere aprofundarea interacțiunii dintre contextul socio-cultural și demersul constructiv. Abordarea unei problematice care include alături de funcțiile utilitare și rosturile spirituale ale așezărilor omenești, modul în care ea reflectă existența și organizarea colectivității producătoare, conlucrarea spontană sau conștientă cu alte comunități, transferul de valori și informații pe plan continental etc. oferă posibilitatea evidențierii altor aspecte legate de axiologia producției arhitectural-urbanistice.

Premise antice. Cunoașterea genezei și evoluției unui fenomen sau a unei realități oferă întotdeauna posibilitatea unei abordări corecte a perspectivelor acestora. De aceea, într-o perioadă în care transformările de mare amploare și în ritm alert ale structurilor social-economice ale țării tind să se reflecte în cele mai variate domenii inclusiv cel al construcției orășenești, precizarea problemelor legate de originea, traseul de dezvoltare și biografia rețelei de localități capătă o importanță cu totul deosebită.

Sistemul de așezări urbane din România, așa cum se află constituit astăzi, este rezultatul unei îndelungi și zbuciumate istorii. Locuit din vechime, teritoriul dispus concentric în jurul „inelului fortificat” al Carpaților și-a format treptat un număr de așezări, dintre care, (în primul secol dinaintea erei noastre), s-a detașat sistemul fortărețelor dacice din Munții Orăștiei. Beneficiind de avantajele defensive ale cadrului natural din această zonă de cca 200 km², situată oarecum în centrul teritoriului controlat de regii daci dinainte de Decebal, așezările întărite de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Sarmizegetusa au fost unite funcțional prin plasarea în Valea Grădiștei, prin legarea cu o rețea de drumuri și prin

posibilitatea de comunicare vizuală, de control a regiunii înconjurătoare. Sistemul fortificat din Munții Orăștiei s-a format într-o perioadă mai îndelungată, perfectându-se și completându-se treptat. Distrus parțial după războiul daco-roman din 101—102 e.n., refăcut în grabă, el este definitiv nimicit cinci ani mai târziu, folosind ulterior drept carieră de piatră.

Cîteva secole mai devreme, unele așezări autohtone din Dobrogea intraseră în sfera colonizării grecești (secolele VII—V î.e.n.) care a întemeiat de-a lungul țărmului Pontului Euxin primele colonii importante precum Histria, Tomis, Callatis ș.a., de care se leagă o civilizație de tip urban pe teritoriul actual al României. Organizate majoritatea de navigatorii și negustorii din Milet, după modele similare din Asia Mică, porturile-cetăți pontice au avut o existență agitată, fiind distruse și refăcute de mai multe ori.

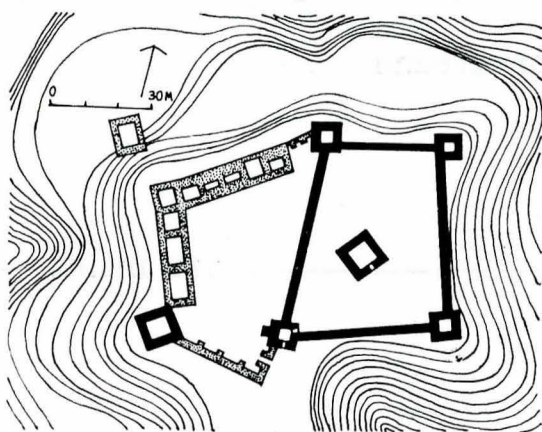
Cel mai important dintre polis-urile aflate pe litoralul românesc al vechiului Pont Euxin a fost Tomis, al cărui amplasament este utilizat de peste două milenii și jumătate. Distrus de mai multe ori, dar refăcut de fiecare dată, orașul Tomis devine, în secolele I—III e.n., principalul centru politic, administrativ și economic din provincia romană Scythia Minor. După o perioadă de decădere datorată luptelor interne și atacurilor exterioare (la mijlocul secolului III regiunea e pustiită de goți), cetatea cunoaște o ultimă perioadă de înflorire sub stăpînirea romano-bizantină, înainte de distrugerea sa de către populațiile migratoare. Beneficiind de un amplasament cu calități deosebite (nu precum Histria care a dispărut ca urmare a întreruperii legăturii cu marea), Tomis a supraviețuit încă un mileniu sub forma unui sat pescăresc, pînă la construcția actualului oraș-port.

În cele aproape două secole de administrație romană (106—271 e.n.) au fost reconstruite, extinse și fondate numeroase localități urbane din Dacia. Ele formau un sistem teritorial complex și precis ierarhizat, alcătuit din municipii și colonii, pagus-uri, vicus-uri. Majoritatea acestor așezări, cu excepția cîtorva (între care trebuie amintită Ulpia Traiana Sarmizegetusa, fondată la cca 108—110 e.n.) s-au așezat pe amplasamente folosite din vechime de populația autohtonă. În timpul domniilor înfloritoare ale lui Traian, Hadrian, Marc Aureliu și Septimiu Sever au existat nu mai puțin de 10 municipia și coloniae. În aceste perioade de accelerare a construcției urbane s-au realizat numeroase edificii publice (temple, curii, terme, amfiteatre) și diverse amenajări edilitare (străzi dalate, apeducte, necropole etc.).

După retragerea administrației romane sub Aurelian (271 e.n.), localitățile din vechea Dacie au fost supuse, în majoritate, presiunilor dezagregante ale populațiilor migratoare care au avut drept efect stagnarea dezvoltării lor social-economice și, în multe cazuri, dispariția lor.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. populația urbană s-a redus simțitor, modificîndu-și totodată structura socială. Perimetrele locuite s-au restrîns, unele clădiri publice și militare fiind transformate în locuințe provizorii de populația săracă, provenind din canabae. Lipsite de stabilitatea politică și de suportul eco-

¹ După partea întâi care tratează problema reciclării cadrului locuit sub formele lui incipiente prezente în construcția urbană desfășurată pînă la cel de-al doilea război mondial, partea a doua își propune discutarea modalităților de reciclare a cadrului construit apărute în activitatea de reconstrucție și sistematizare socialistă a orașelor din România. Ultima parte, utilizînd concluziile rezultate din cele precedente și coroborîndu-le la experiența actuală pe plan mondial, încearcă să creeze o metodologie de abordare unitară a reciclării cadrului construit în contextul specific al orașelor din România.

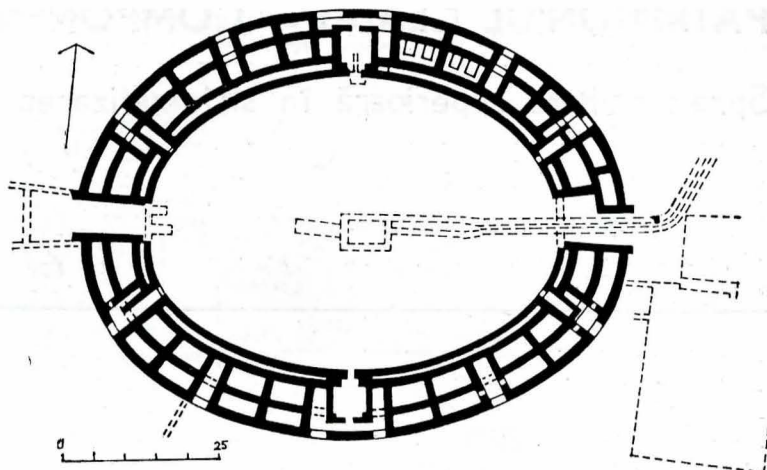
Construcția în etape a cetății dacice de la Blițdaru, din zona Munților Orăștiei, sec. I e.n. (după Dinu Antonescu)

conomic, încetul cu încetul, târgurile și orașele din fosta Dacia Felix s-au ruinat și au fost părăsite. Unele dintre ele (Potaissa — Turda, Napoca — Cluj, Dierna — Orșova) au transmis mai departe amplasamentele, folosind cu siguranță drept sursă de materiale de construcție.

Viața urbană a mai continuat în Dobrogea sub administrarea romano-bizantină alte câteva veacuri (sec. IV—VII e.n.). Probabil, așa se explică și numărul mai mare de preluări de vetre: Callatis — Mangalia, Tomis — Constanța, Aegyssus — Tulcea, Noviodunum — Isaccea. Lipsa unui hinterland (Dobrogea a fost una din zonele cu frecvente deplasări de populație), prezența distructivă a populațiilor migratoare, criza în gradată generalizare a sistemului sclavagist limitează însă dezvoltarea lor. În decursul următoarelor secole „economia a revenit la agricultura extensivă și păstorit, iar meșteșugurile au decăzut, luând un caracter precumpănitor casnic” („Istoria României”, volumul I).

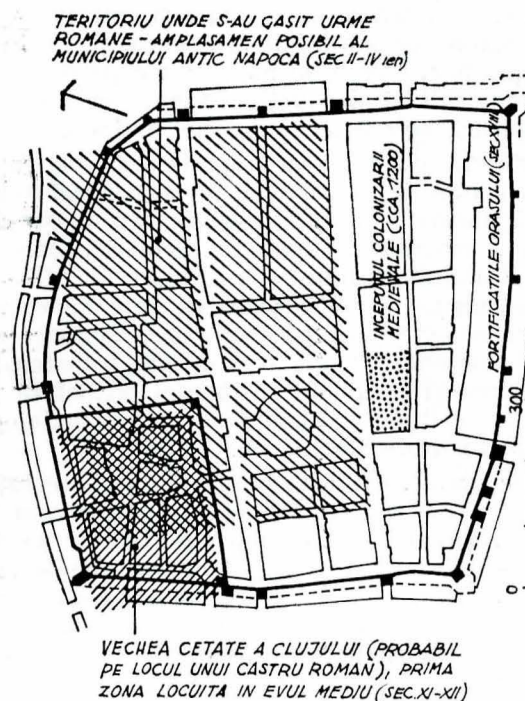
Renașterea medievală. Așa se explică de ce în timpul evului mediu, punctul de pornire al dezvoltării societății a redevenit satul, istoria desfășurându-se mai departe sub forma opoziției dintre sat și oraș. De altfel, pe teritoriul României, ca și în alte zone ale Europei, perioada medievală nu a putut prelua decât o mică parte din structurile urbane încheiate în antichitate. Cazurile în care s-a utilizat mai departe teritoriul vechilor orașe sînt puțin numeroase (precum la Cluj sau Constanța). Aceasta se poate explica în primul rînd prin lipsa de corespondență dintre noile structuri sociale și cadrul construit moștenit, atît prin existența unor tradiții urbane insuficient de trainice, cît și mai ales prin amploarea și frecvența distrugerilor survenite în perioada migrațiunii. Faptul că de-a lungul unei perioade de peste un mileniu s-au perindat, la intervale scurte, valuri succesive de populații nomade, care au prădat și devastat așezările stabile autohtone, explică dificultatea perpetuării unor structuri orașenești, temporizarea accentuată a procesului de urbanizare atît înăuntrul cît mai ales în afara arcului fortificat carpatic.

Odată cu conturarea primelor forme de organizare feudală în teritoriile românești reapar alcătuirii urbane spontane. Așezări tipice ale acestei perioade erau „tîrgurile de vîi” care, plasate de regulă la gura văilor montane (punct strategic și vad comercial), polarizau populația din teritorii limitate precum cele ale bazinelor hidrografice. Dintre aceste tîrguri de vîi, ce se vor dezvolta prin forțe proprii în perioadele următoare, unele vor ajunge la rangul de reședințe cneziale. În mod firesc, cele mai multe așezări fortificate adăposteau elementele noilor instituții tipice organizării feudale (cnezate și voievodate) a căror existență este documentată în secolele IX—XI cînd se constituiseră voievodatul lui Gelu (înglobînd cetățile de la Dăbîca, Moigrad), al lui Menumorut (cuprinzînd Biharea) și cel al lui Glad (legat de așezarea fortificată

Amfiteatrul din Sarmizegetusa, sec. II e.n. utilizat multiplu în timp: spațiu de spectacol, fortăreață-refugiu, sec. IV—VII, carieră de piatră în evul mediu, scenă pentru spectacole de sunet și lumină după 1965 (după Dumitru Tudor)

de la Morisena). Un secol mai tîrziu, alte formațiuni au apărut la sud de Carpați: cnezatul lui Farcaș, voievodatul lui Litovoi și cel al lui Seneslau, pe teritoriul căruia s-au dezvoltat așezările fortificate de la Cimpulung și Argeș. În același timp, Dobrogea a adăpostit un șir de

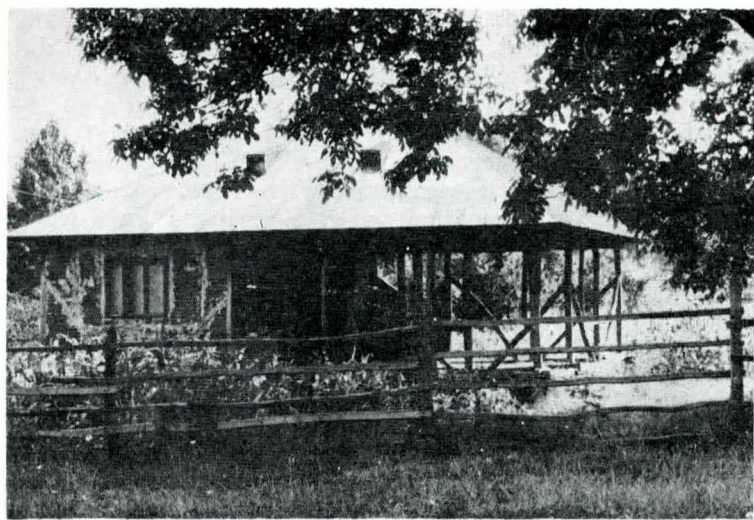

Schema zonei centrale din Cluj-Napoca: suprapunerea teritoriilor locuite indică posibilitatea continuității în exploatarea amplasamentului, eventual și a cadrului construit

mai vechi așezări precum cele de la Vicina, Păcuiul lui Soare, Hirșova, legate de zona Dunării inferioare, de parte de polisurile aflate odată pe țărmul Mării Negre.

Nu poate fi vorba în această dezvoltare a așezărilor de reutilizarea unor ansambluri urbane sau a unor edificii preexistente, ci mai ales de recuperarea materialelor durabile (blocuri de piatră precum la biserica din Densuș, conducte de ceramică, olane, eventual lemnărie). Densitatea mai mare de așezări urbane din Transilvania se poate explica prin persistența unui mod de viață organizat în comunități coerente, retrase față de traseele curente ale populațiilor migratoare. Din motive de securitate, majoritatea așezărilor autohtone a folosit inițial avantajele defensive ale amplasamentelor montane². Trep-

² În legătură cu concentrarea așezărilor montane Constantin Daicoviciu face într-o lucrare a sa, intitulată „Daci și români”, legătura între afirmația istoricului roman Florus, contemporan cu Traian și Hadrian, „Dacii montibus inhaerent” și precizarea geografului italian Ascanio Centorio din secolul al XVI-lea că „le montagne sont tutte habitate da Valacchi”.

Locuință sătească de pe Valea Cislăului, Buzău: tradiția clădirii în etape, în funcție de posibilități

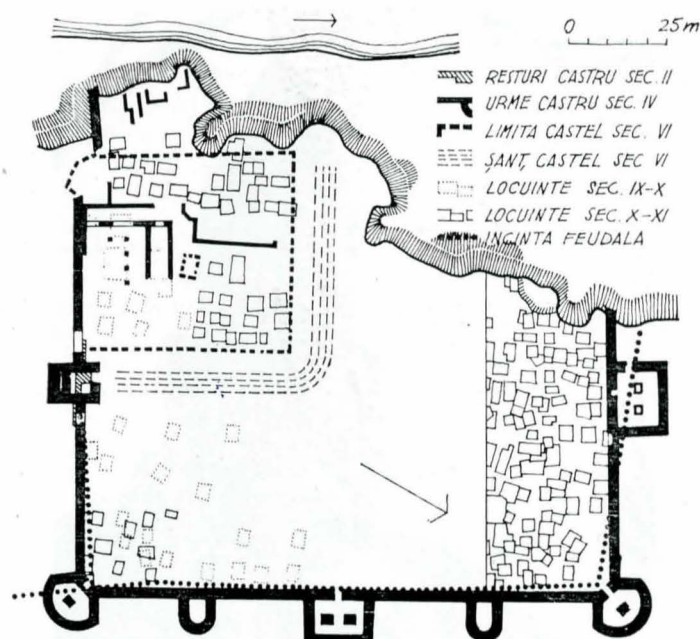
tat, odată cu răzirea și încetarea incursiunilor destructive ale populațiilor migratoare, populația băstinașă caută amplasamente noi în zonele mai deschise, modificând organizarea rețelei de așezări. Redistribuirea liniilor de forță ale teritoriului, desfășurată în toate provinciile românești, este reflectată, de pildă, în transferul spațial al principalelor reședințe voievodale situate, de regulă, în apropierea centrului de greutate al rețelei. Astfel, în Țara Românească, curtea de la Cîmpulung Muscel s-a deplasat întâi la Curtea de Argeș (1369) pentru ca, ulterior, să se mute la Tîrgoviște și apoi, în secolul al XV-lea, la București.

În Transilvania, alături de târgurile populației autohtone (provenind din amplificarea vechilor sate) s-au întemeiat (începînd cu secolele XII—XIII) de către coloniști provenind din Europa centrală și vestică un număr de așezări. Privilegiile acordate de regalitatea maghiară, folosirea de modele preluate din țările de origine (mai avansate în procesul de urbanizare medievală) au ușurat acestor așezări drumul către statutul de oraș. O parte dintre ele întrunesc unele trăsături tipice localităților proiectate, trăsături vizibile la Sighișoara (în orașul de sus) ori Brașov (în orașul vechi).

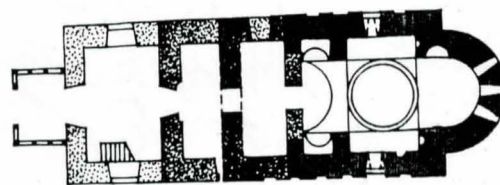
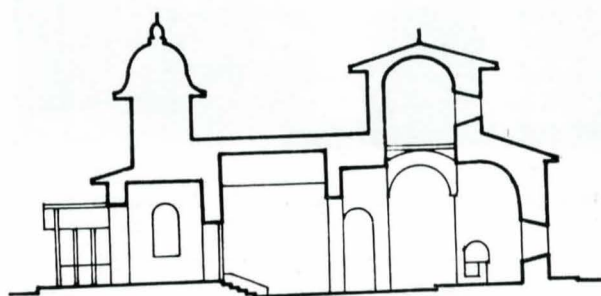
Proveniența târgurilor și orașelor explică și statutul terenului, modul său de stăpînire și utilizare. Astfel, în cazul așezărilor urbane rezultate din foste sate, moșia târgului, inițial proprietate devălmașă, ajunge, odată cu adîncirea procesului de asuprire feudală, în proprietatea boierimii, a bisericii sau a domniei. Căile prin care se desfășoară acest transfer sînt multiple: prin cumpărare ori schimb, drept despăgubire pentru munci neefectuate sau datorii, cel mai adesea prin abuz ori confiscare.

Asemenea situații sînt frecvente în perioadele în care târgurile și orașele suferă din cauza slăbirii puterii centrale, cum a fost cazul uneori în secolul XV, dar se raresc atunci cînd domnia se sprijină pe orașenime, acordîndu-i privilegii și garantîndu-i securitatea, în relațiile cu feudalii. Aflate pe loc domnesc (în Moldova și Muntenia) sau pe domeniu regal (în Transilvania) ele se bucurau de oarecare autonomie, puterea centrală avînd totuși reprezentanții ei în conducere: așa-numiții vornici de târg care dublează pe șoltuzi și pîrgari în Moldova și Muntenia, sau juzii regali în Transilvania.

Separarea ocupațiilor de factură agricolă de meșteșuguri și negoț a urmat trasee diferite în fiecare dintre țările române. Din secolul al XV-lea baza activității economice a orașelor transilvănene o formează producția meșteșugărească și comerțul (preponderent cu Moldova și Muntenia). Aceasta explică dezvoltarea ulterioară a modului lor de construcție: treptat ele au fost fortificate (1320—1490), trecîndu-se la ocuparea intensivă a terenului, cu clădiri (majoritatea din lemn) pe loturi cu fronturi înguste la stradă. Existau reguli stricte de construcție și de utilizare a terenului, reflectînd fidel mo-

Capidava, Dobrogea: preluări, refolosiri de amplasament și clădiri de-a lungul unui mileniu

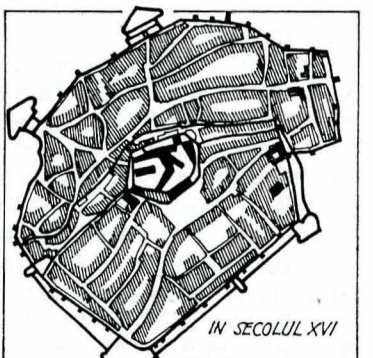
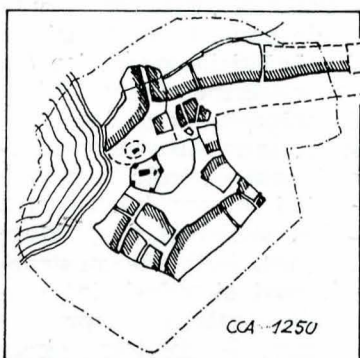
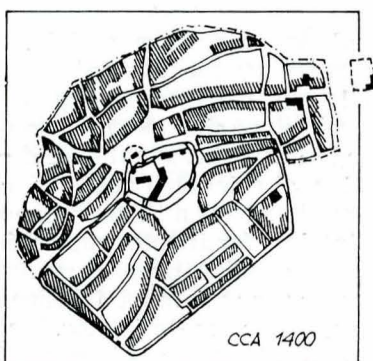
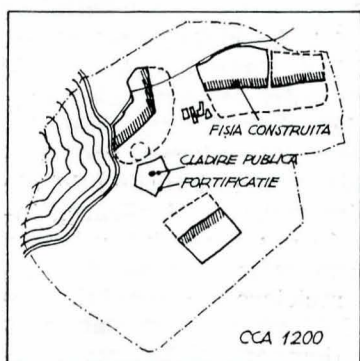
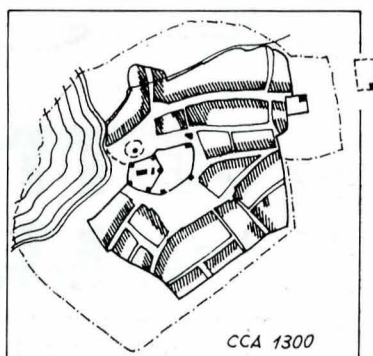
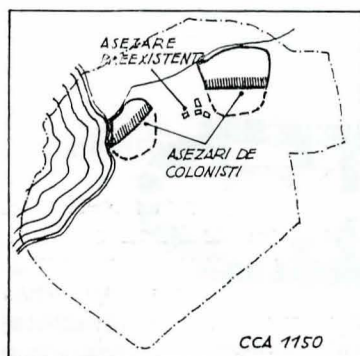

Biserica Sf. Atanasie de la Niculițel, Tulcea (sec. XIII): situația inițială și extinderile ulterioare

dul de organizare socială. Astfel, pe străzile principale din centru (de exemplu la Mediaș, Sibiu și Cluj) parcelele mai mari erau ocupate de clădiri de locuit ale patriatului, pe cînd străzile secundare și periferice, aflate adesea în zone dezavantajate din punct de vedere al vecinătăților, al orientării și climei locale, grupau loturile mici ale populației cu mijloace economice modeste. Realizarea incintelor fortificate cuprinzînd întreg teritoriul urban a creat condiții propice pentru acumularea de patrimoniu, pentru o mai bună folosire și reciclare a terenului, construcțiilor, materialelor. În Moldova și Muntenia s-au fortificat cu precădere curțile domnești și boieresti, dar un rol deosebit în sistemul defensiv al târgurilor și orașelor (apărate uneori cu valuri de pămînt sau întărituri de lemn) îl aveau bisericile și mănăstirile periferice (ca la Craiova sau Iași). În aceste clădiri sau ansambluri întărite se puteau refugia atît orașenii cît și locuitorii suburanelor sau ai satelor vecine. Întrepătrunderea dintre activitățile meșteșugărești și cele agricole a menținut mai departe ocuparea extensivă a terenului. Doar în partea lor centrală, unde se aflau atelierele de producție și prăvăliile de schimb, se întîlnesc forme de construcție intensivă. Acumularea de bunuri și valori, influențată de condițiile de securitate ale așezărilor, împrumută alte forme și are altă amploare. Se folosesc tainițe (chiar și în clădirile de cult) iar casele capătă beciuri (care în secolele următoare vor ajunge să formeze ade-vărate rețele subterane: Suceava, Botoșani, Roman). Dis-

Vechea biserică din Densuș, Hunedoara (sec. XII-XIII): reutilizarea unor piese și materiale de construcție din ruine antice

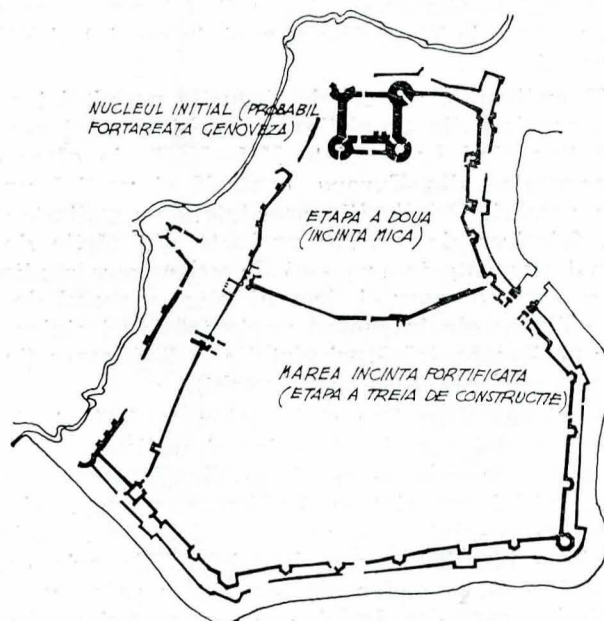
Evoluția orașului Sibiu: adăugiri succesive de cvartale de locuit și fortificații (după Paul Niedermajer)

trugerile produse de operațiile militare ori cataclismele naturale au afectat construcțiile supratereane, cele din subsol se refolosesc adesea la reclădirea noilor case.

Orașele și târgurile din Moldova și Muntenia s-au înmulțit și dezvoltat sensibil în secolul al XV-lea și pînă spre a doua jumătate a celui de-al XVI-lea permițînd, odată cu înflorirea meșteșugurilor, o intensă activitate constructivă (în Transilvania este perioada fortificării bisericilor și a construirii de cetăți în jurul acestora), urmare a politicii de încurajare a forțelor din orașele și satele celor trei țări române, cărora domnia le-a acordat sprijin și înlesniri, ca și unele privilegii.

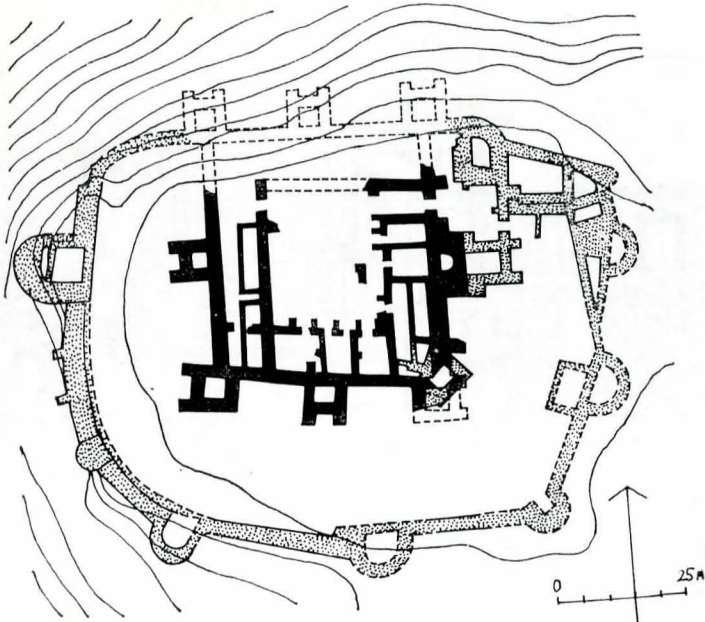
Relativa stagnare a vieții orășenești datorată perioadei de apogeu a dominației turcești a fost întreruptă în secolele XVII—XVIII de scurte intervale favorabile din punct de vedere social-economic. Pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, vechile frății de meșteșugari se organizează în bresle propriu-zise și apar primele ateliere cu unele trăsături de manufactură. În Transilvania meșteșugurile și comerțul au acces la o perioadă de progres încă de la finele secolului al XVI-lea cînd a fost atestat un număr de manufacturi (în sectoarele prelucrării metalelor, pieilor și textilelor, ale producției hîrtiei și celulozei).

După 1698 orașele transilvănene, aflate sub dominație austriacă (unele dintre ele, cum sînt cele din Banat bucurîndu-se de o atenție deosebită, situate fiind pe domeniile de curînd anexate coroanei) și unde alături de populația autohtonă au fost colonizați meșteșugari, lucrători, militari veniți din toate provinciile imperiului,

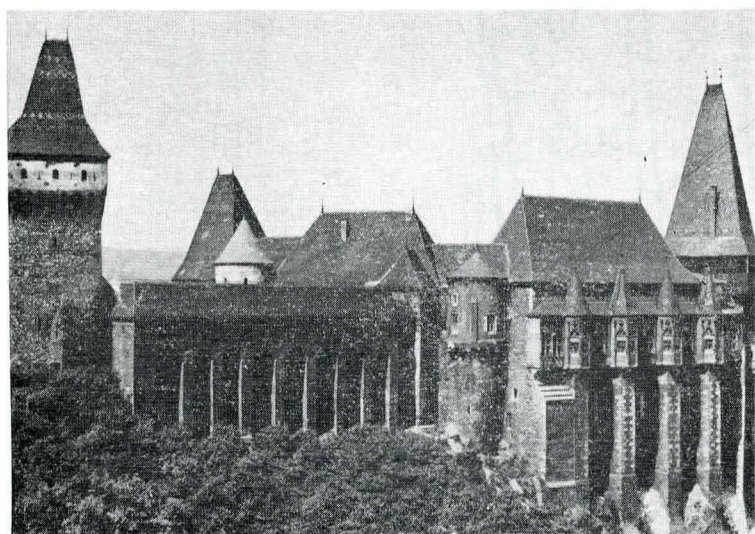

Cetatea Albă (pe locul anticului Tyras, numită apoi Akkerman, Asprocastron, azi Bielgorod Dniestrovski, URSS): etapele de construcție dintre domniile lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare (după Grigore Ionescu)

cunosc, alături de formele arhitecturii Renașterii, primele construcții în stil baroc. Se întocmesc planuri de noi așezări, și se execută clădiri tipizate după proiecte întocmite de specialiști. Unele orașe distruse în timpul operațiilor militare se reconstruiesc complet (precum Timișoara, unde s-a realizat ansamblul baroc al Pieței Domului), dar fără preocupări pentru re folosirea clădirilor preexistente sau recuperarea materialelor rezultate. O asemenea poziție se explică atît prin calitatea cadrului clădit anterior, cît mai ales prin schimbarea radicală a tipului de construcție urbană. Datorită interesului manifestat pentru Banat, aici activitatea manufacturieră s-a dezvoltat sensibil spre deosebire de celelalte orașe (din Transilvania) unde aceasta a întâmpinat opoziția breslelor aflate în declin. În compensare, după restabilirea legăturilor tradiționale transcarpatine, în secolul al XVIII-lea a luat avînt comerțul, companiile așa-numite grecești (dar în care erau prezenți și negustori români, alături de macedoneni, armeni, evrei) reînnoind

Cetatea de scaun a Sucevei (sec. XIV-XV): schema zonelor de intervenție de-a lungul unui secol (după Grigore Ionescu)

Castelul Huniazilor de la Hunedoara: ansamblu medieval realizat de-a lungul secolelor XIV-XVII

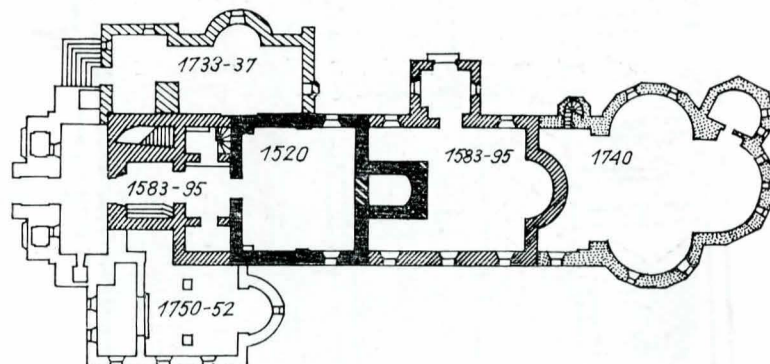
contactele întrerupte dintre centrul Europei și Orientul Apropiat. Toate acestea nu au împiedicat ca populația orașelor din toate provinciile românești să crească simțitor. În jurul anului 1600 orașul Brașov (în cuprinsul fortificațiilor, exclusiv așezările polarizate) depășise plafonul de 10 000, în timp ce orașele Cluj și Sibiu numărau 8 000 de locuitori. Capitalele Iași și București se detașau cu peste 8—10 000 de locuitori în rândul unor așezări având în medie 200—500 de familii. Două secole mai târziu (1830) în București au fost recensate 70 000 de persoane (inclusiv flotanții) iar la Iași aproape 50 000. Orașele din Transilvania numărau o populație mult mai puțin numeroasă: la primul recensământ (1785—1786) Brașovul cuprindea între ziduri cca 18 000 de locuitori, ajungând, după alte cinci decenii, la puțin peste 22 000, în timp ce al doilea oraș ca mărime, Clujul, va însuma mai puțin de 18 000 de persoane.

Paralel cu creșterea numerică au intervenit și alte modificări calitative în structura populației urbane ca urmare a raporturilor seculare dintre țările române și popoarele învecinate. Totodată s-a accentuat diferențierea socială prin stabilirea treptată în orașe a boierimii (inclusiv a robilor aflați în serviciile acesteia) și prin formarea timidă a unei pături de lucrători manufacturieri. Procesul diferențierii sociale a influențat evoluția țărilor și orașelor: pe de o parte s-a ajuns la conflicte între țirgoveți și boierii dornici să-și însușească o parte cît mai mare din terenul comunal; pe de altă parte, meșteșugăria, care a crescut ca pondere numerică și s-a

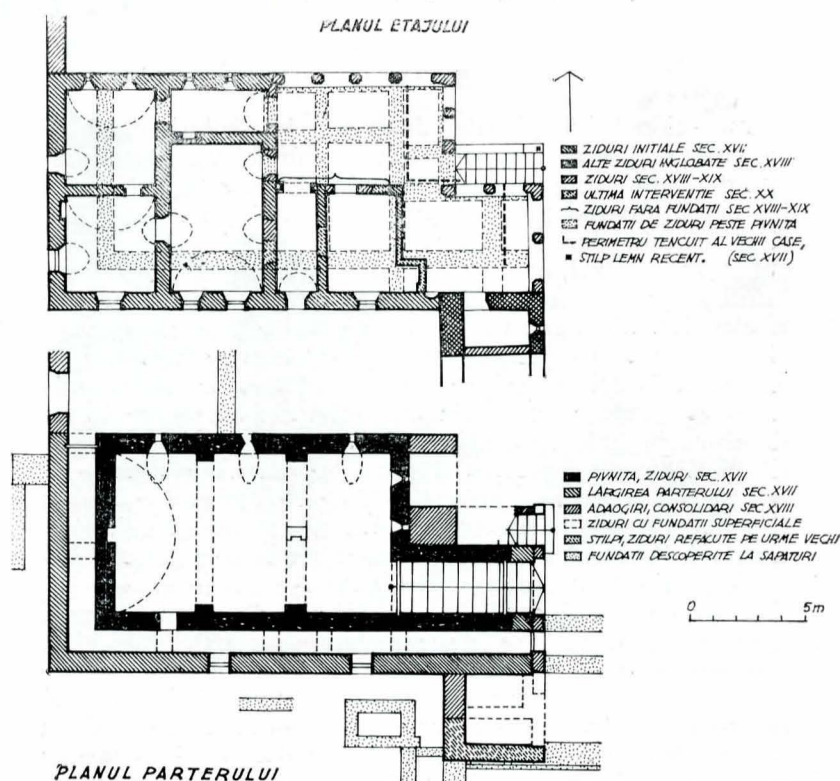
organizat mai bine în bresle, a tins să se grupeze în zone urbane distincte unde realizează clădiri și amenajări specifice (de pildă bisericile de breaslă din Botoșani, București, Ploiești, Roman ș.a. care au jucat un rol important în viața orașelor din secolele XVIII—XIX).

În Transilvania, într-o serie de orașe, locuite majoritar de sași în interiorul fortificațiilor pe baza unor vechi privilegii acordate de regii maghiari, au început să pătrundă treptat familii românești, ca și familii maghiare, grecești, armene, care pînă atunci nu aveau drept de proprietate înăuntrul zidurilor. Provenind cu precădere din așezările învecinate cu care orașele formau adevărate sisteme urbane (precum Mărginimea Sibiului sau Scheii Brașovului), noile familii își fac repede simțită prezența și în zonele centrale. Unele grupuri de locuitori capătă autorizație să formeze cartiere sau, în cazuri deosebite, chiar așezări întregi (cum este cazul orașului Gherla unde în secolele XVII—XVIII s-au stabilit un mare număr de familii armenesti).

Din secolul al XVII-lea, dar mai ales după 1750, în țărgurile și orașele din Moldova și Muntenia, trădînd

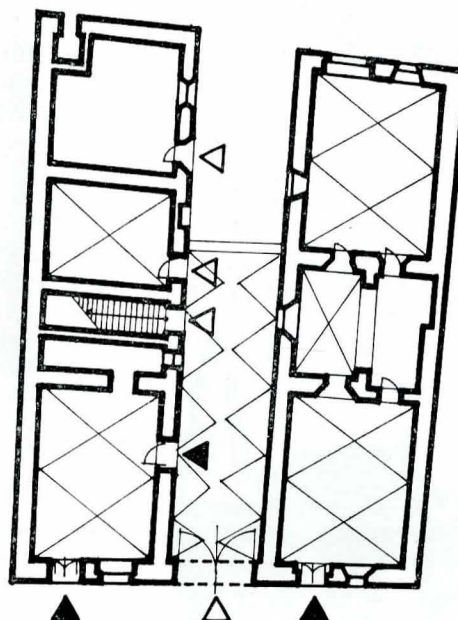
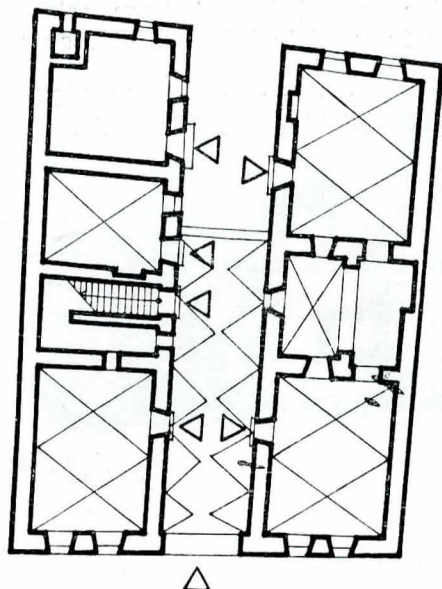
Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Brașov: preluări și adăugiri realizate între 1520—1750 (după Grigore Ionescu)

Casă din ansamblul fostei Curți domnești de la Cimpulung-Muscel, sec. XVII—XX, extinderi și refaceri succesive

încă obirșia lor rurală, se manifestă o serie de preocupări de ordonare și dotare edilitară a cadrului construit³. Moștenirea urbanistică din perioada anterioară s-a completat cu noi construcții și amenajări. În primul rînd s-au refăcut și extins (îndeosebi cu pridvoare ori

³ Sub domnia lui Alexandru Ipsilante, Mihai Fotino redactează la București un proiect de cod urban, folosind structuri juridice bizantine, adaptate realităților locale. Alte acte normative, originale sau traduceri, au fost publicate la finele secolului al XVII-lea la Iași.

Clădire din Gherla, construită în 1746: adaptări determinate de completarea profilului funcțional (trecerea de la locuință la locuință cu prăvălie la parter).

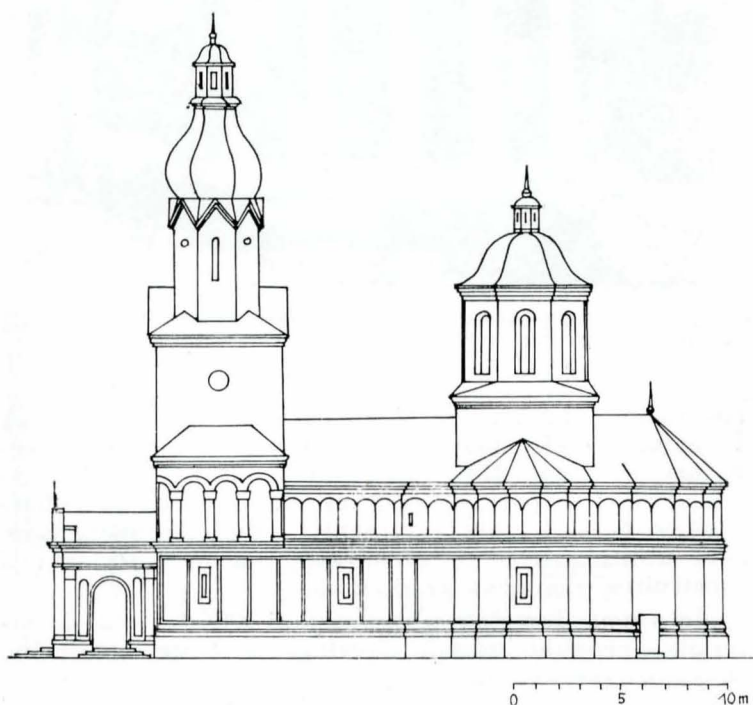
turnuri-clopotniță plasate deasupra intrărilor) clădirile de cult mai vechi, pentru a corespunde creșterii regimului de înălțime, lângă unele dintre ele s-au întemeiat hanuri (numeroase în orașele mai mari cum erau Iași și București) dar au apărut și alte clădiri publice precum spitale, școli, aziluri, băi etc. Din ce în ce mai multe locuințe particulare (casele domnești, cele ale boierilor și clerului, ale negustorilor înstăriți) au fost construite din materiale rezistente, de bună calitate, aduse uneori din străinătate. În schimb, restul clădirilor era constituit din locuințe executate cu materiale locale, mai puțin durabile, ale oamenilor de rând. Dezinteresul majorității țărmăneștilor pentru clădirea cu materiale rezistente își găsește diverse explicații. Datorită formelor specifice de utilizare a terenului (cum a fost embaticul, care consta în concesionarea pe termen fix a parcelei), locuitorii se deplasau frecvent dintr-un loc în altul, demonstrând și remontând casele de preferință din lemn. O modalitate asemănătoare de reciclare a construcțiilor se întâlnește în cazul bisericilor din suburbiile și satele învecinate vândute între comunități atunci când cea mai înstărită construia o clădire de cărămidă sau piatră. O altă explicație se referă la limitarea dreptului țărmăneștilor și orașelor de a se asigura împotriva frecvențelor incursiuni armate, a rechiziționărilor de tot felul, contra raidurilor de jaf ale bandelor de răufăcători, a abuzurilor și exploatarea feudală. Soluția cea mai la îndemână constă în fortificarea așezărilor, proces încurajat de domnie în secolele XV—XVI, înainte de extinderea controlului Porții otomane asupra țărilor române. În secolele XVI—XVII turcii au interzis construirea de fortărețe și amenajări defensive în Moldova și Muntenia. Dar, chiar în absența unei asemenea interdicții se pare că era preferabil ca așezările urbane și reședințele domnești să fie dotate minimal din punct de vedere militar.⁴

Aceste elemente, la care se adaugă instabilitatea politică și exploatarea economică feudală, au împiedicat și temporizat procesul de acumulare și reciclare a fondului locativ, încurajând predilecția pentru înlocuirea frecventă cu materiale perisabile a clădirilor și amenajărilor, supunerea la regulile climatice și geologice locale.

Spre deosebire de așezările urbane din Moldova și Muntenia, care pot fi considerate ca fiind de „factură ecologică”, cele din Transilvania și Banat au tins treptat către un „caracter artificial, tehnic, mineral”. Primele semne au apărut în secolul al XVIII-lea când se produce o ultimă îndesare în interiorul zidurilor care impune reguli stricte de construcție și conviețuire. O mai mare parte din clădirile noi (locuințe și dotări) adăugate substanței moștenite e executată din materiale durabile, conform normelor tehnice ale timpului, fiind finanțată cu precădere de noua negustorie îmbogățită de pe urma comerțului cu Levantul. Aceasta își permite să construiască fastuoase locuințe etajate pe terenuri eliberate în zonele centrale, ca semn al situației lor economice înfloritoare. Modificări însemnate s-au înregistrat și la periferii unde se extind clădirile și amenajările de producție. În felul acesta maturizarea configurației spațiale a orașelor „întra muros” poate fi socotită încheiată.

Urbanizarea capitalistă. Începutul secolului al XIX-lea este de bun augur pentru localitățile urbane din toate țările române. Prin renunțarea Turciei la monopolul comerțului din Moldova și Muntenia (după pacea de la Adrianopole, 1829) devine posibilă restabilirea

⁴ Cristian Moisesescu amintește de existența unor documente care conțin recomandarea domniei de a nu se edifica fortărețe și cetăți deoarece, preluate de trupele turcești, pot deveni instrumente de control și subjugare a propriei populații.

Biserica Sf. Gheorghe din Pitești, construită în 1656: adăugarea turnului deasupra intrării principale, intervenție frecventă în cursul secolului al XIX-lea.

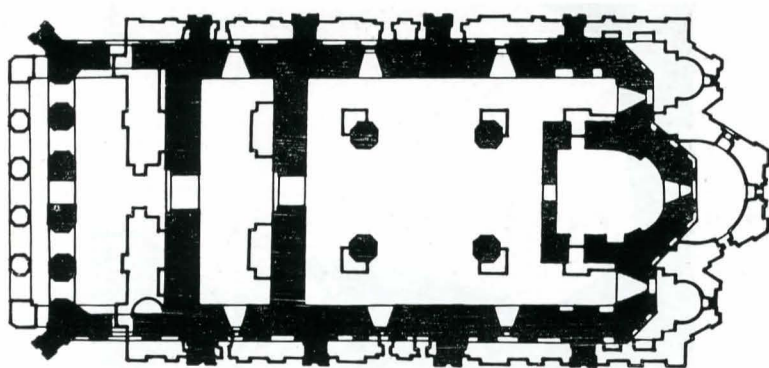
contactelor pe toate planurile cu Transilvania și mai ales reorientarea firească către Europa. Relațiile economice cu țările industrializate din centrul și vestul continentului contribuie la dezvoltarea și extinderea bazelor capitalismului; manufacturile se înmulțesc și se amplifică, preluând încet dar sigur trăsături de întreprindere capitalistă. De unde pînă la începutul secolului al XIX-lea erau amplasate în legătură cu sursele tradiționale de energie (cursurile de apă) adesea în afara orașelor, după 1830, cînd se introduc primele mașini cu aburi, vor fi dispuse lângă rezervorul de forță de muncă care-l constituiau localitățile urbane. Paralel cu formarea unei noi clase a lucrătorilor industriali, se dezvoltă burghezia, formată din negustori, bancheri, fabricanți și funcționari superiori. Procesul de fărîmîtare a orînduirii feudale, marcat între altele prin răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan (1784) și revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821), va fi grăbit de revoluția burghezodemocratică din țările române. Stimulați de idealurile burgheziei în ascensiune, luptătorii pașoptiști din cele trei țări române vor readuce în discuție problemele unirii principatelor, egalității în drepturi a națiunilor, desființării privilegiilor feudale etc. Poziția noilor clase, îndeosebi a burgheziei comerciale, va influența favorabil dezvoltarea orașelor de pe toți versanții Carpaților, a căror populație a avut o contribuție notabilă în lupta revoluționară.

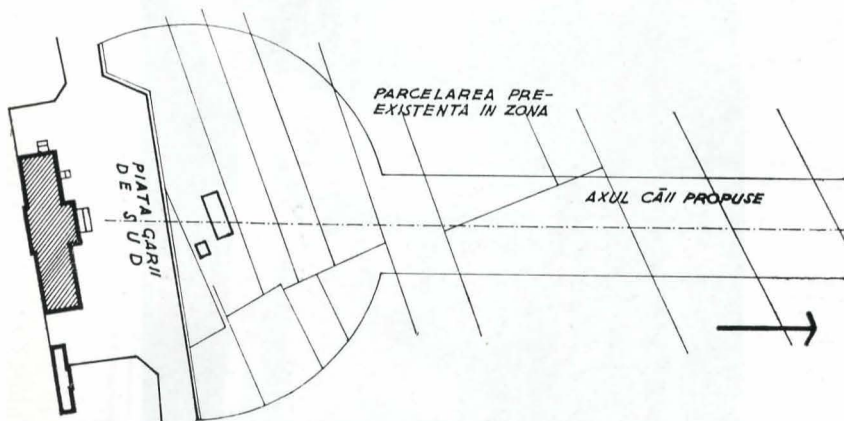
Construcții urbane spontane, neplanificate (Satu Mare, Ploiești): acumulare succesivă fără respectarea alinimentelor și regimului de înălțime.

Localitățile urbane au continuat să crească și să-și modifice calitatea (densitatea, regimul de înălțime și aliniere, ocuparea și utilizarea solului etc.) în limitele posibilităților locale. În Principatele Unite (unde creșterea și ordonarea orașelor și țărgurilor fusese stimulată în perioada regulamentară), Bucureștii aveau în 1860 peste 120 000 de locuitori, de două ori populația orașului Iași (65 000 de persoane). Următoarele, ca mărime, erau: Botoșani, Ploiești și Craiova care adăposteau între 20 și 30 mii de locuitori, asemenea orașelor mari (partea din interiorul fortificațiilor) din Transilvania: Arad, Brașov, Timișoara, Cluj, Oradea (în perioada 1847—1867). Creșterile au provenit în majoritate din imigrarea popu-

Transformarea unor clădiri-monumente istorice în urma restaurării-reconstrucției efectuate de Lecomte du Noüy; biserica Sf. Dumitru din Craiova, refăcută în 1890

Schemă-cadru de dezvoltare a unui ansamblu orășenesc: segment din traseul viitorului Bulevard al Independenței din Ploiești într-un plan din 1875, desenat de Christian Kertsch

lației suburbane și rurale, imigrare care s-a amplificat începând cu primul sfert al secolului al XIX-lea. Căzarea populației suplimentare a ridicat probleme în Transilvania și Banat (din lipsă de spațiu ca urmare a saturării orașelor interioare) dar a decurs firesc în Moldova și Muntenia unde gradul de ocupare din vatră permitea îndesiri. Paralel cu creșterea procentului de ocupare a solului, în aceste localități s-a trecut timid la extinderea etajării caselor cu care prilej s-a încercat și alinierea lor pe baza unor documentații elaborate de profesioniști autohtoni ori străini și urmărite de un arhitect șef (maimarbașa).

Între anii 1830—1860, pentru a soluționa problemele dezvoltării viitoare, în orașele moldovene și muntenesti, ca și în cele transilvănene s-a recurs la soluții specifice, afectând diferit modul de creștere. În cazul Bucureștilor, al Iașilor, Craiovei și al Botoșanilor, prevederile Regulamentului Organic (1831) au impus delimitarea strictă a hotarelor orașelor și târgurilor pe baza planurilor de sistematizare. De asemenea, au fost luate măsuri pentru alinierea străzilor, delimitarea de piețe alimentare, executarea de pavaje și canalizări, asigurarea alimentării cu apă și a iluminatului public etc. În zonele de extensiune sau în cele eliberate (ca urmare a incendiilor sau altor distrugerii) s-a trecut la parcelare locală, preluând după caz elementele de valoare (precum în refacerea zonei centrale Sf. Gheorghe din București unde a trebuit adaptată mărimea loturilor). Pe bazele tehnice trasate de Regulament s-au întocmit planuri pentru construcția unor orașe noi în Cîmpia Dunării (Turnu Măgurele, Oltenița) în timp ce altele existente (Brăila, Giurgiu) au fost sistematizate, realizînd structuri-cadru care au permis dezvoltarea lor timp de mai multe decenii (precum în cazul Brăilei). La Brașov, Sibiu, Timișoara se trece la demolarea fortificațiilor medievale sau baroce pentru a reduce presiunea demografică asupra zonei interioare și a permite legarea funcțională a acesteia de localitățile periurbane. Terenul eliberat a fost utilizat pentru extinderea zonei centrale (Cluj, Timișoara), pentru dezvoltarea fondului locativ (realizîndu-se cu precădere parcelări cu vile ca la Sibiu ori la Brașov), pentru

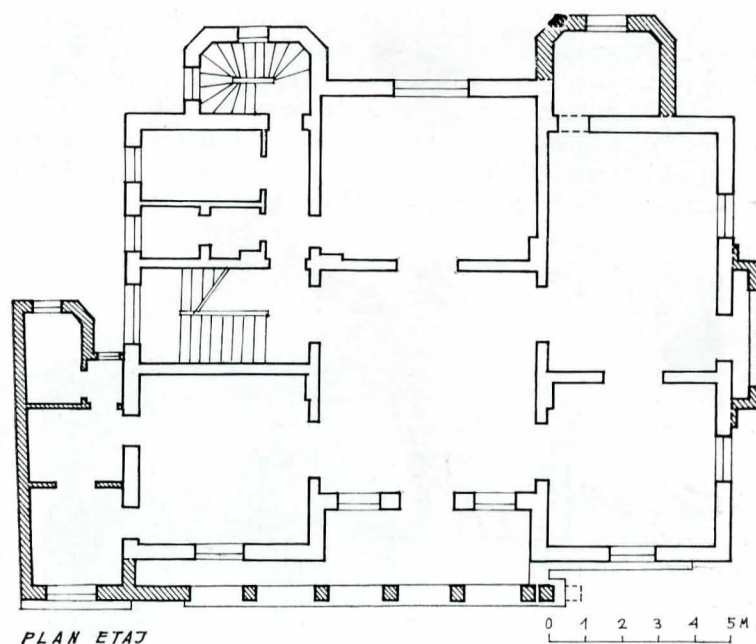
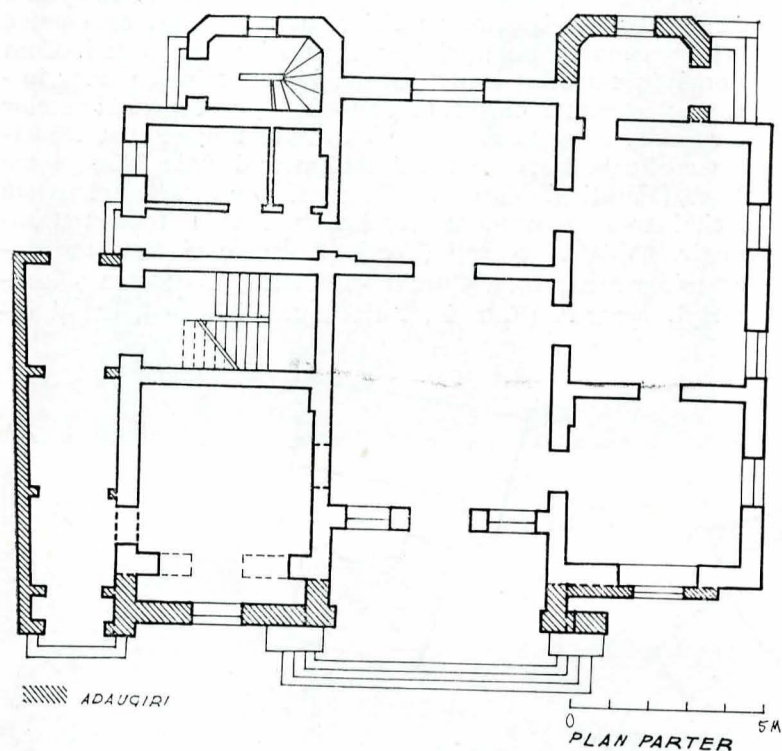
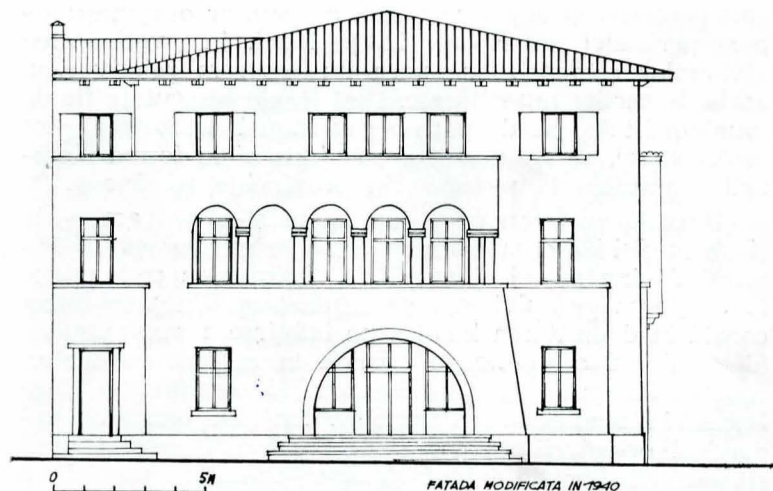
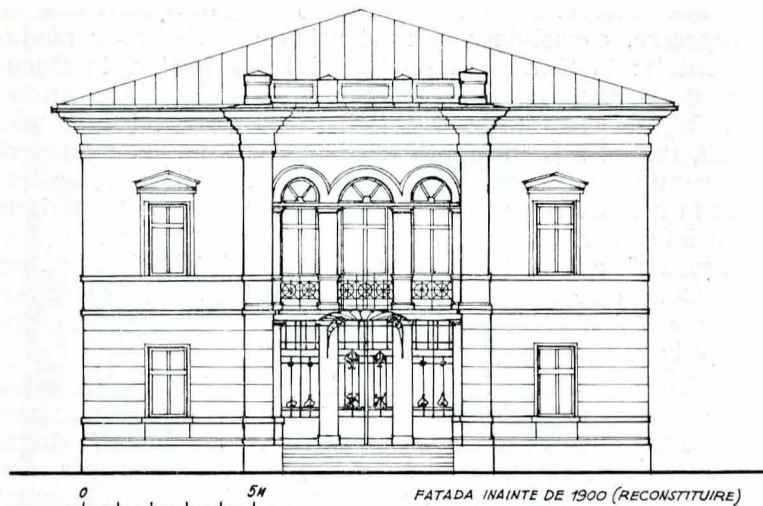

Ateneul Român din București (sec. XIX): forma circulară a sălii de concert a rezultat din preluarea unor fundații preexistente

amenajarea de grădini și parcuri publice (Timișoara). În cazul orașelor mari s-a desfășurat o importantă activitate de sistematizare constînd în alinieri stradale, amenajări și construcții edilitare, în organizarea suburanelor. (Un exemplu interesant îl oferă Timișoara unde s-au utilizat elemente urbanistice noi în parcelarea și construirea comunelor perimetrale).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea pînă la începutul primului război mondial, în toate provinciile României este atestat un „boom” constructiv, servind o populație ajunsă în faza creșterii exponențiale. În anul 1912, cel mai mare oraș era București (341 000 locuitori), urmat de Iași (75 000), Timișoara (72 000), Oradea (60 000).

În România, avîntul constructiv a transformat radical vechea imagine a orașelor nu numai din punct de vedere stilistic. Ca și dincolo de Carpați, paralel cu prezența unor arhitecți străini, activează treptat mai mulți profesioniști localnici cu studii încheiate în institutele de profil de peste hotare și din țară. Ponderea arhitecturii culte crește sensibil, stilurile europene adaptate înlocuiesc încet, dar sigur, clădirile tradiționale mai apropiate de lumea oriental-levantină. În capitala București și în alte orașe se clădesc numeroase edificii trebuind să adăpostească noua structură instituțională (sedii ale unor ministere, Banca Națională, Palatul Poștelor, clădirea C.E.C. etc.), majoritatea lor plasate în zonele centrale alături de piețele publice în formare sau de tradiționalele străzi comerciale. În cartierele rezidențiale din jurul centrelor urbane, vechile case de țîrgoveți sau reședințe boierești au cedat treptat locul vilelor burgheze, cu etaje și mansarde, așezate la distanțe mai mici, realizate după normele continentale, din materiale durabile și de calitate, procurate adesea din import. Alcătuirea cartierelor bogate, deși eteroclită din punct de vedere stilistic și cu un grad încă modest de exploatare, este însă relativ uniformă ca regim de construcție (număr de niveluri, alinamente etc.). Dar, în zonele marginale precum și în anumite părți ale centrelor au intervenit elemente poluante și au apărut stări conflictuale. Îndeosebi vechile străzi comerciale prezintă tronsoane construite anarhic, fără respectarea unor norme urbanistice și edilitare. În orașele mari (Craiova, Iași,

Casă veche din București (cu pivnițe de la jumătatea secolului XIX) modificată în 1940 de Emil Guneș: extindere, supraetajare și modernizarea fațadei

Ploiești) s-au realizat câteva operații urbanistice majore de utilitate publică (bulevarde și splaiuri, scuaruri și piețe, grădini și parcuri) care însă nu au schimbat decât local imaginea orașului. (Între aceste lucrări se detașează străpunerile de străzi și bulevarde din București sub primariatul lui Pache Protopopescu).

Este perioada în care se întemeiază Școala națională de arhitectură, urmărindu-se valorificarea într-o nouă viziune a elementelor de construcție ale arhitecturii culte și populare tradiționale.

Orașele Transilvaniei (parte a Austro-Ungariei după instaurarea dualismului în anul 1867) s-au reconstruit parțial în zonele interioare care au căpătat treptat funcții de centru urban. Totodată s-au produs îndesiri în zonele de contact cu vechile așezări suburbane, înglobate parțial în teritoriul urban. În unele cazuri s-a recurs la intervenții restructuratoare, precum îndreptări și străpungeri de noi străzi, creări de parviuri sau piețe înconjurând clădirile publice importante (Arad, esplanada centrală, Oradea, ansamblul piețelor centrale, Cluj, Piața Teatrului Național etc.) În masa mare a clădirilor de serie, cele cu două niveluri au devenit majoritare în partea centrală, printre ele intervenind treptat mai multe cu două-trei etaje. Fondul locuit a fost realizat în general din materiale rezistente, fiind grupat în cvartale relativ compacte sau în zone cu regim uniform de construcție. Totuși amprenta medievală transpare chiar de după arhitecturile mai recente îndeosebi datorită menținerii ve-

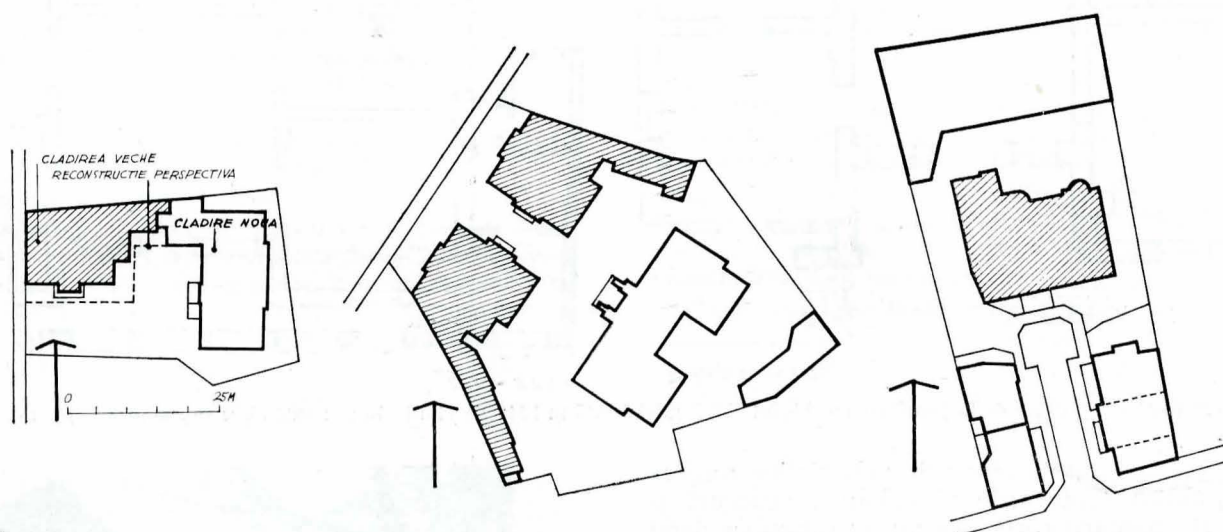

chii parcelări și rețele stradale, a spațiilor orășenești tipice perioadei anterioare. La periferii, în vecinătatea atelierelor și fabricilor apare un program relativ nou, acela de cartier muncitoresc. Deși casele (executate fie de municipalitate, fie de patron sau numai de locatar) sînt sărăcăcioase, aceste zone nu au ajuns să ia forma slumurilor apusene în niciuna din provinciile românești.

Dezvoltarea economiei capitaliste și-a pus amprenta și pe modul de organizare și gospodărire a orașului. Terenul devine marfă și sursă de câștig, ceea ce conduce la creșterea gradului său de exploatare. Un prim efect constă în dezvoltarea haotică pe înălțime a construcțiilor (determinînd contraste de cornișă, înmulțirea calcanelor, constituirea unor secțiuni stradale dezechilibrate), fără luarea în considerare a vecinătăților (din punct de vedere al orientării reciproce și al mărimii prospectului) și a condițiilor de igienă urbană (calitatea însoirii, a ventilației și a iluminatului natural). Alt efect al modului capitalist de gîndire constă în specularea caracterului de proprietate privată al terenului în dauna intereselor publice. Astfel, municipalitatea trebuie să plătească despăgubiri mari pentru exproprieri de teren privat utilizat în scopuri publice. Nu numai atît: se constată trecerea în proprietate privată a unor mari suprafețe de teren de utilitate generală. Este cazul teritoriului eliberat de amenajările militare (la Sibiu, Brașov etc.) care se parcelează spre vînzare sau al vechilor curți domnești (precum Curtea Veche de la București), al terenurilor unor foste mănăstiri sau hanuri ale acestora.

sebită valoare. Astfel, a început o susținută activitate de reparare, consolidare și modernizare a clădirilor monumentale: la Timișoara — Castelul Huniazilor, la București — Biserica Domnița Bălașa și Mănăstirea Antim, la Iași — clădirea Mitropoliei. În pas cu tendințele vremii, dar și sub incidența unui mod eronat de înțelegere a conținutului restaurării monumentelor istorice, se trece la reconstrucția unor clădiri și ansambluri. O activitate variată, dar contestată de arhitecții autohtoni, a desfășurat Lecomte du Noüy, un emul al lui Viollet le Duc, la Curtea de Argeș, Tîrgoviște și Iași, în timp ce la Suceava a lucrat C. A. Romstorfer, mai aproape de principiile restaurării științifice.

Interludiu modern. Sfîrșitul primului război mondial a coincis cu împlinirea năzuințelor seculare de unificare a tuturor provinciilor românești în cadrul unui singur stat român. După Marea Unire din 1918 condițiile dezvoltării economice a României s-au schimbat; a rezultat o rețea de orașe mărită și diversificată. Datorită condițiilor geo-istorice specifice, această rețea este unică prin varietatea de modele orășenești vechi și noi. Cum România s-a aflat dintotdeauna la încrucișarea unor importanți vectori culturali, acționînd pe diagonală axelor cardinale, rețeaua de orașe cuprinde majoritatea tipurilor edificate între Oceanul Atlantic și Asia Mică, între Munții Urali și Marea Mediterană. S-au găsit ori există aici, într-un perimetru restrîns ca al unui muzeu urbanistic, polisuri grecești (Tomis, Callatis) și fortărețe dacice (Sarmizegetusa, Cumidava) alături de castre și municipii romane (Romula, Porolissum, Napoca), cetăți bi-

Creșterea gradului de ocupare a terenului prin extinderea clădirilor existente ori construirea loturilor subîmpărțite (exemple din București).

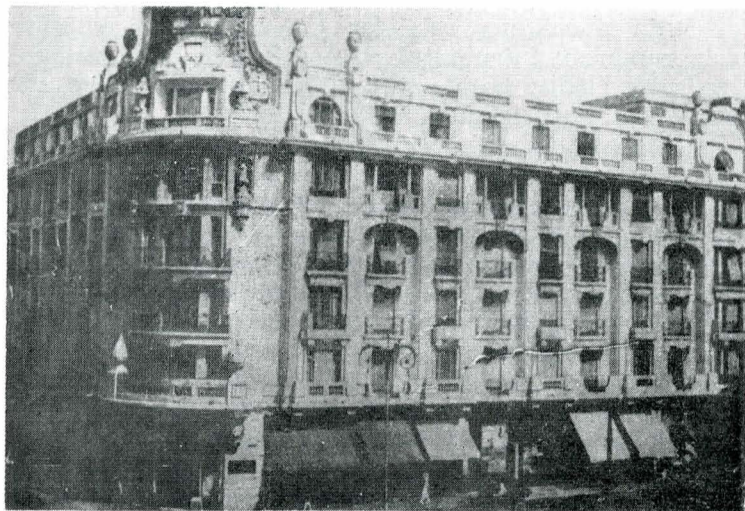
În această activitate constructivă care a condus la înlocuirea unei mari părți a fondului locativ tradițional, problema recuperării unor părți de clădire sau a re folosirii materialelor rezultate din demolare este prezentă frecvent în construcția rezidențială. Sînt înglobate în construcțiile noi părți de subsol sau parter (în cazul supraetajărilor), se repune în operă o parte din cărămida recuperată (cu excepția cărămizilor subțiri tradiționale care nu mai corespundeau normelor tehnice actualizate după 1880) și mai ales din lemnăria extrasă din șarpante și planșee. Modificările stilistice au determinat acoperirea cu stucatură în maniera reluărilor arhitecturale (neogotice, neorenescentiste, neobaroce) a majorității caselor vechi păstrate dar și a altor clădiri. În mod frecvent se recurge la adăugiri clasicizante sau de tip „revival” la o serie de clădiri de cult (bisericele Uspenia din Botoșani, 1819, Sf. Gheorghe Nou și Radu Vodă din București, 1848—1863, Sf. Gheorghe din Pitești, 1869 etc.).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea intervin, la scară treptat mai mare, preocupările privind protecția, conservarea și restaurarea clădirilor vechi de o deo-

zantine (Dinogetia) nu departe de burguri de sorginte central-europeană (Sibiu, Brașov), tîrguri moldovenești și muntene crescute de la sine putere (Baia, Cîmpulung, Tîrgșor, Siret) și învecinate cu așezări dobrogene amintind lumea orientală (Mangalia, Babadag), ansambluri renescentiste cuplate cu realizări ale urbanismului baroc (Cluj, Alba Iulia, Timișoara), orașe noi ca Tr. Măgurele și Oltenița, orașe vechi pe care s-au grăfat arhitecturile eclectice ale secolului al XIX-lea (Brăila, Iași, București) ș.a. O diversitate care se înscrie totuși într-un context relativ unitar: cerințe locale și instituționale din categorii de mărime nu foarte diferită, programe arhitecturale și urbanistice înrudite, solicitate de colectivități dezvoltate în contexte socio-economice apropiate, condiții geo-climatice similare (regim de însoirire și precipitații, relief și context zoofloral), folosirea de materiale și tehnici de construcție în mare măsură asemănătoare, aceleași categorii de surse energetice (rețea hidrografică, combustibili, regim eolian etc.). Un rol important în acest sens l-au jucat contactele permanente și variate dintre toate ținuturile românești; pe drumurile comerciale se încrucișau transporturile de materiale; meșterii constructori cu ajutoare și tot bagajul de cunoștințe teh-

Modernizarea unor clădiri existente (Teatrul Național din Timișoara, Hotelul „Athénée Palace” din București, sec. XIX—XX): recompartimentări și amenajări interioare, transformarea fațadei.

nice urmau aceleași trasee pe care se transmiteau diversele modele funcționale și stilistice prin a căror difuzare cea mai mare parte din târguri și orașe s-au menținut într-o dimensiune omenească și într-o bună înțelegere cu cadrul natural matcă. Acest echilibru relativ, conturat în secole, a început să se modifice odată cu accentuarea procesului de urbanizare determinat de amplificarea industrializării capitaliste. În perioada interbelică, mediul construit orășenesc nu oferă numai amplasamente pentru dispunerea clădirilor și amenajărilor aducătoare de profituri, dar devine el însuși un loc rentabil pentru plasarea cu câștig a capitalurilor. De aceea, perioada 1920—1945 a fost, în afara marii crize economice (1929—1933), favorabilă pentru dezvoltarea capitalistă a orașelor din România. S-a constatat o creștere a populației urbane cu cca 50% între anii 1912—1930 (de la 2 079 860 la 3 051 253 persoane), reprezentând cca 21% din totalul locuitorilor țării. La recensământul din 1930, capitala București (împreună cu suburbele) depășise cu mult celelalte orașe (639 040 locuitori față de 102 872

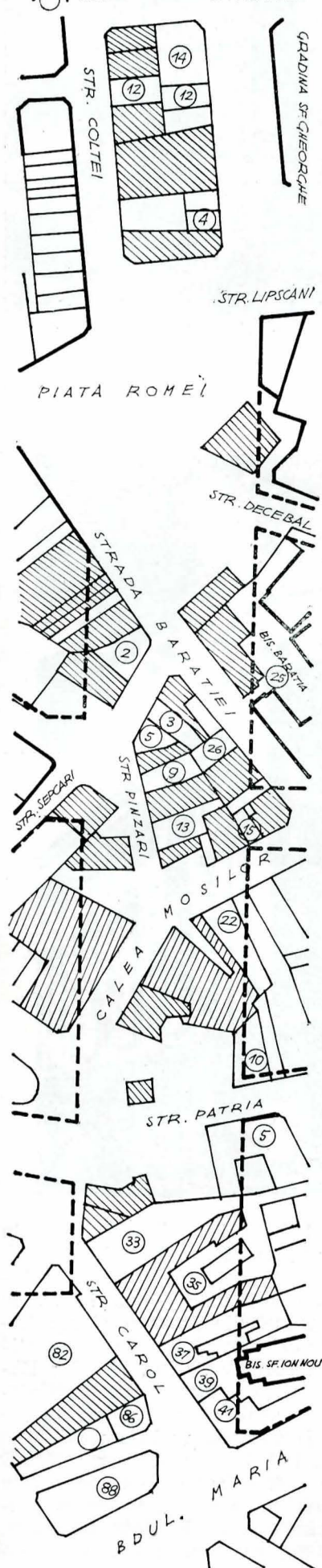

la Iași, 100 488 la Cluj și 100 611 la Galați). Urmau, la oarecare distanță, Timișoara, Oradea, Ploiești, Arad.

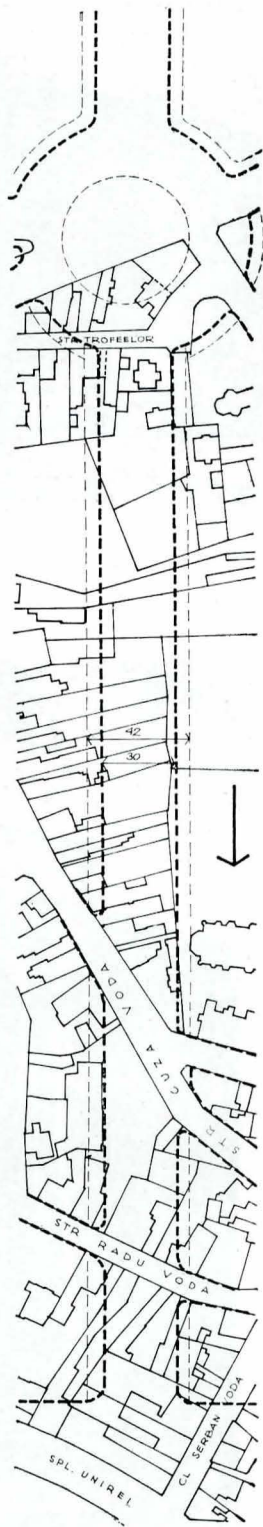
Creșterea orașelor s-a desfășurat mai departe relativ spontan în ciuda faptului că s-au organizat servicii tehnice adecvate pe lângă primăriile orașelor și municipiilor și s-au întocmit planuri directe de sistematizare pentru unele localități (Craiova, Cluj, Brașov, Bacău etc.). În baza „Legii pentru organizarea administrației locale”, un colectiv de arhitecți și ingineri au redactat planul director al Bucureștilor, document de o deosebită valoare. Pentru a îndruma în oarecare măsură dezvoltarea orașelor (între 1920—1930), s-au emis alte legi și acte normative privind încurajarea construcțiilor de locuințe, pentru clădirea de locuințe populare, pentru organizarea caselor de construcție ale unor ministere. Totodată s-au remarcat o extindere sensibilă a sectorului construcțiilor și amplificarea corpului de profesioniști pentru proiectare și execuție. Realizările urbanistice n-au fost însă la înălțimea așteptărilor: prin modul de dispunere a noilor obiective și mici ansam-

PRELUNGIREA BD. BRĂTIANU (1936)

IMOBILE MENTINUTE
IMOBILE IN CURS DE DEMOLARE
IMOBILE IN CURS DE EXPROPRIERE

Schemă-cadru pentru realizarea Magistralei Nord-Sud din București: zonă „non-aedificandi” trasată în Planul director din 1935 al Capitalei

Prelungirea în perioada interbelică a Bulevardului Colței-Brătianu din București (azi Bulevardul Anul 1848) unde eliberarea traseului de clădirile existente a ridicat probleme de expropriere, etapizare și recuperare de materiale.

bluri nu s-au reușit înlocuirea fondului clădit necorespunzător și ameliorarea gradului de utilizare a terenului. Cadrul de locuit necorespunzător, insalubru, lipsit de instalații sanitare și executat din materiale nedurabile a proliferat în continuare, determinând extinderea nejustificată a perimetrelor neconstruibile. Astfel, în orașele din centrul și vestul țării la o creștere cu 20—35% a numărului clădirilor, suprafața teritoriului urban s-a amplificat cu 50—80%. Același lucru s-a petrecut și în orașele din județele din estul sau nordul țării, unde ocuparea terenului era foarte redusă: de exemplu, în București densitatea medie se cifra sub 50 locuitori pe hectar, deoarece în suburbane se ajungea la 5—10 locuitori/ha, aproape 75% din perimetru fiind ocupat cu clădiri pe parter sau cu două niveluri.

Perioada interbelică prezintă accentuate trăsături ale economiei capitaliste care s-au manifestat și în construcția urbană. Astfel, procesul de modificare a statutului terenului, început în secolul al XIX-lea, a continuat în ritm alert: cea mai mare parte a terenului a trecut în posesia burgheziei, a funcționării și a meșteșugarilor, într-o mai mică măsură și a celorlalte păături crășenești. Având în vedere posibilitățile financiare ale proprietăților acționând izolat, apare limpede diferența dintre centru și periferie, atât din punct de vedere al ocupării terenului cât și sub aspectul calității fondului locativ. Gruparea, într-o parte a zonelor centrale și a cartierelor avantajate din punct de vedere al acceselor, vecinătății, orientării etc.⁵, a păturilor bogate ale populației a condus local la constituirea și extinderea unui fond clădit valoros, amplu dimensionat, realizat din materiale scumpe, rezistente în timp, bine puse în operă, cu finisaje de calitate superioară, incluzând frecvent lucrări de artă plastică. În restul teritoriului (chiar și în unele părți din centru, pe străzile comerciale) s-au construit clădiri de valoare medie, dar în multe zone periferice fondul construit era de calitate proastă și insalubră, folosit de păturile cele mai sărace ale populației urbane. Repartiția și calitatea rețelor și amenajărilor edilitare se suprapuneau întru totul cu zonificarea după valoare a cadrului clădit: prezente în zonele urbane bogate, ele lipsesc total sau parțial în restul teritoriului.

Preocuparea pentru realizarea de profituri din utilizarea construcțiilor și a terenului a înmulțit și agravat situațiile conflictuale (funcționale dar și compoziționale) cu atât mai mult cu cât în perioada anilor 1920—1945 s-au generalizat noi tehnici de construcție. Utilizarea betonului armat și (mai ales în București) a metalului (stimulată de performanțele industriei) și prețul scăzut al combustibililor și energiei permit dezvoltarea pe înălțime a clădirilor care nu mai respectă regimul de înălțime impus prin regulamentele de construcție sau planurile directe de sistematizare (Satu Mare, Brașov, Ploiești, Iași, dar mai ales București).

Dezvoltarea circulației urbane, datorată cu precădere unui număr treptat mai mare de automobile (prezente în orașele României încă de la finele secolului al XIX-lea) și înmulțirii mijloacelor de transport colectiv, s-a lovit de limitele impuse de rețelele stradale moștenite, majoritatea de factură medievală. Operațiile de restructurare începute timid înainte de 1900 (Sibiu, Iași, Arad, Timișoara, Ploiești dar mai ales București) se continuă la scară mărită. Cele mai ample intervenții s-au plasat în Capitală (axa nord-sud, Splaiul Dîmboviței, zona palatului regal) conducând la sacrificii materiale importante care au preocupat municipalitatea (sub primariatul lui Dem. Dobrescu și Al. Donescu), pe proprietari și chiar anumite păături ale populației. În urma acestor demolări s-au realizat străzi și bulevarde noi ori au fost plasate diverse clădiri publice, uneori în cadrul unor ansambluri încheiate (actualul bulevard Anul 1848, șoseaua Cotroceni din București, esplanada centrală din Brașov, ansamblul Palatului Justiției și al Halelor Centrale din Ploiești). Totuși, efortul de sistematizare urbană rămâne dispersat, încercările de ordonare a rețelei stradale, a sistemului de piețe, a zonelor de locuit lovindu-se de barierele impuse de omni-

prezența proprietății particulare. Așa se explică de ce activitatea urbanistică interbelică s-a menținut în mare măsură la nivelul abordării teoretice a problemelor.

Dezvoltarea rapidă, accentuată a structurilor capitaliste în România a îngrădit preocupările pentru gospodărirea atentă a valorilor patrimoniului clădit considerat prin prisma intereselor publice. Puterea proprietății private a condus la înlocuirea multor clădiri vechi cu altele noi pentru mărirea gradului de exploatare a terenului. Datorită unor proprietari particulari au fost respinse, în fază de proiect, anulate sau întârziate pe teren unele operații urbanistice declanșate de municipalități. (Este cunoscut cazul clădirii ce a barat lărgirea fostului Bulevard Colțea din București). Chiar în cazul acceptării exproprierii, unii proprietari au solicitat despăgubiri care depășeau valoarea clădirii în cauză.

Totuși a existat și un număr de exemple pozitive, între care merită citate construcțiile vechi modernizate precum hotelul Athenée Palace din București și clădirea teatrului din Timișoara, afectat într-un incendiu. Trebuie, de asemenea, precizat că în cursul lucrărilor de demolare a caselor expropriate s-a încercat recuperarea unei cât mai mari cantități de materiale și piese de construcție pentru refolosire. Materialele erau utilizate de municipalități la șantierul propriu (restaurantul de la Pădurea Băneasa) sau vândute cetățenilor, cei mai mulți construindu-și case îndeosebi în cartierele periferice sau în suburbane. Unele piese mai valoroase au luat drumul muzeelor (precum la fostul Muzeu al Prahovei din Ploiești sau la Academia de Arhitectură din București) existând chiar intenții pentru vinderea lor în străinătate.

Conturarea și difuzarea unui nou mod de apreciere a patrimoniului arhitectural moștenit — ca reacție față de amploarea înlocuirilor și operațiilor de reconstrucție — declanșează unele acțiuni privind recuperarea acestuia nu numai din punct de vedere material, cât și sub aspect artistic, documentar. Drept urmare, sistematizatorii, edili și constructorii inovează modalități de intervenție în cadrul construit⁵. Astfel, se iau în considerație soluția străzilor ocolitoare, includerea clădirilor istorice în noile compoziții urbane, deplasarea acestora în zone rezervate etc. Concomitent s-a intensificat efortul pentru repararea și restaurarea vechilor monumente și ansambluri istorice, multe incluse în ghidurile Oficiului Național de Turism, înființat în anii 1930. Corpul specialiștilor restauratori sensibil amplificat a reușit să redea circuitului de valori publice un număr de obiective, dintre care o parte situate în mediul urban.

Totodată s-au multiplicat cercetările asupra vechii arhitecturi orășenești, s-au constituit unele arhive documentare (precum cea a Academiei de Arhitectură din București) și mai ales s-a încercat revitalizarea pe alte baze a stilului neo-românesc, promovat încă înainte de primul război mondial de școala lui Ion Mincu.

Privită în ansamblu, perioada 1920—1940, deși scurtă și întreruptă de evenimente potrivnice, oferă totuși un bilanț pozitiv reflectat prin extinderea fondului construit de valoare, printr-o evidentă creștere a gradului de exploatare a terenului, prin conturarea și în orașele cu biografie temporizată, a unor ansambluri urbane reprezentative. Salturi notabile s-au făcut și în dotarea localită-

ților urbane, îndeosebi a celor mai mari, cu rețele și amenajări tehnico-edilitare. Totuși, ponderea dotărilor publice a rămas modestă, lucru firesc în structurile sociale bazate pe prioritatea existenței proprietății private. Drept urmare, în majoritatea orașelor din România s-a constatat o concentrare a capitalurilor și a altor categorii de valori (opere de artă plastică, lucrări de artă inginerescă, materiale și finisaje etc.) în fondul de locuințe individuale care cuprindea un mare număr de obiecte de o deosebită calitate. În acest context trebuie amintită formarea, e drept timidă, printre unii specialiști și edili, a unei noi conștiințe privind criteriile axiologice legate de patrimoniul arhitectural moștenit.

Pe fundalul acestei realități complexe, aflate în curs de maturizare, se va sprijini întregul proces de urbanizare declanșat după 1945, caracterizat prin transformări radicale în structura acestei părți a avuției naționale care este cadrul construit și amenajat urban.

BIBLIOGRAFIE

Perioada antică

- „Istoria României”, vol. I. Editura Academiei, București 1960.
Dumitru Tudor, *Orașe, țiguri și sate în Dacia romană*, Editura științifică, București, 1968
Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. 1, Editura Academiei, București, 1963
„Ghid-atlas al monumentelor istorice”, Editura științifică, București, 1970
„Atlas istoric”, Editura didactică și pedagogică, București, 1971
Nicolae Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Editura Facla, Timișoara, 1980.
Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura tehnică, București, 1984.

Perioada medievală

- Cincinat Sfințescu, *Urbanistica generală*, Editura Bucovina, București, 1933.
„Istoria României”, vol. II și III, Editura Academiei, București, 1962—1964.
Gheorghe Sebestyen, Victor Sebestyen, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, Editura Academiei, București, 1965
„Istoria orașului București”, Muzeul de istorie al orașului, București, 1965.
Gheorghe Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, Editura tehnică, București, 1967.
E. A. Gutkind, *International History of City Development*, vol. 8
Carl Göllner, *Siebenbürgische Städte im Mittelalter*, Editura științifică, București, 1971
Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, Editura Meridiane, București, 1978.
Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj, 1979
„Istoria orașului Iași” Editura Junimea, Iași, 1980
Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, Muzeul național de istorie, București, 1981.
Paul Niedermaier, *Siebenbürgische Städte*, Editura Kriterion, București 1981.
Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, Muzeul național de istorie, București, 1982.
Herman Fabini, *Sibiul gotic*, Editura tehnică, București, 1983.

Perioada modernă

- Mihail Sevastos, *Istoria orașului Ploiești*, Editura Cartea românească, București, 1937
„Istoria României”, vol. IV, Editura Academiei, București, 1965
Vasile Cucu, *Orașele României*, Editura științifică, București, 1970
„Encyclopedia of Urban Planning”, cap. „Romania”, Mc Graw-Hill New-York, 1974.
Constantin Giurescu, *Istoria orașului București*, Editura Sport-Turism, București, 1976.
„Istoria Craiovei”, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1977
„Urbanismul în România”, Editura tehnică, București, 1977
Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Editura Academiei, București, 1982.

⁵ În mai toate orașele, în cadrul zonificării pe funcții majore, se manifestă tendința unor subîmpărțiri calitative care au avut drept rezultat delimitarea, în afara centrelor, a unor cartiere de lux precum Dumbrava din Sibiu, Copou din Iași, Cartierul Rozelor din Timișoara, Cotroceni, Jianu și altele din București.